

ARTIKELEN

IN HET SPOOR VAN MALINOWSKI

In deze rubriek komen onderzoekers aan het woord over participerende observatie. Zij doen verslag van hun eigen ervaringen en inzichten en volgen daarbij het spoor dat antropoloog Bronislaw Malinowski begin vorige eeuw uitzette. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Joost Beuving: j.beuving@maw.ru.nl.

De antropoloog als nar?¹

Joost Beuving*

Antropologen weten het allang: humor is het smeermiddel in het sociale verkeer en dus goed voor sociale relaties – zeker tussen betrekkelijk vreemden. De antropoloog die voor het eerst het veld betreedt, doet er dan ook goed aan dit te doen gewapend met een gezonde dosis humor. Veldwerk is vaak maar een ongemakkelijke zaak, je begrijpt de mensen niet echt goed, zeker niet in het begin, en je vindt ze maar rare snuiters. Humor kan je dan helpen het gezonde verstand te bewaren. Aldus beschouwd is humor de olie waarmee de soms knarsende machinerie van sociale en culturele verschillen kan worden overbrugd – de *trading stock* van de antropologische handelsreiziger. Malinowski beweerde zelfs dat antropologie eigenlijk de wetenschap van het gevoel voor humor is.

Ook in lichtere antropologische genres is dit een welbekend thema. Publicaties zoals het welbekende *De onnozele antropoloog: Notities uit een lemen hut* van Nigel Barley (1987), of *Antropologen te velde: De cultuurschok van de veldwerker* van Gerrit-Jan Zwier (1989) venten ruimhartig voorbeelden uit waarin gêne, misverstand en ongemak de boventoon voeren en humor vaak het enige wapen van de antropoloog is om de moed er een beetje in te houden. Humor in veldwerk lijkt dus goed verkend terrein te zijn. Maar schijn bedriegt: humor in antropologisch veldwerk heeft allerlei onverwachte kanten. Voordat we dit verder bespreken, moeten we eerst maar eens kijken naar wat klassieke sociale denkers over humor in relatie tot veldwerk hebben gezegd.

Humor en veldwerk

Ervin Goffman beschrijft in diens *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates* (1961) humor als overlevingsmechanisme. Het betreft hier situaties waaruit je niet gemakkelijk kan ontsnappen – denk bijvoorbeeld aan

* Joost Beuving is redactielid van KWALON en is als antropoloog verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen. E-mail: j.beuving@maw.ru.nl.

gevangenissen en inrichtingen. Humor is hier een geëigende manier om met mentale spanningen in zulke situaties om te gaan. In Goffmans woorden: '*Joking and humour in general is used in the maintenance of the inmates' self identity*' (p. 112). Daarin zit een aardige wenk verborgen voor veldwerk. Immers, veel van de samenlevingen die antropologen bestuderen, hebben trekken van *total institutions*, en de soms venijnige grappen die in het veld circuleren, kunnen verwijzen naar die aspecten van samenleven die als verstikkend of autoritair beschouwd worden.

Sigmund Freud wijst in diens *Civilization and its discontents* (1930/2004) de weg naar humor in relatie tot taboes. Het bespreekbaar maken van het onbespreekbare. Oftewel: hard lachen zodat het pijnlijke minder pijn doet. Freud wijst ook op humor in de zin van grappen maken over de ander als uitdrukking van wat hij het 'narcisme van het kleine verschil' noemt: '*It is precisely communities with adjoining territories, and related to each other in other ways as well, who are engaged in constant feuds and ridiculing each other*' (p. 114). Belgenmoppen, dus. Die gaan over het overbruggen van minieme sociale verschillen, en ook dat is uiteraard een belangrijk thema in antropologisch veldwerk.

Weer anderen wijzen op de belangrijke rol van humor in het vormgeven van verschillen tussen sociale categorieën, zoals tussen mannen en vrouwen. Paul Willis ontdekte in diens *Learning how to labour* (1981) dat mannelijke, zwarte humor essentieel is in het sociale leven van de *lads* – 'working class'-jongemannen met weinig zicht op een beter bestaan. Via humor geven ze vorm aan een tegendraadse schoolcultuur, waarmee ze zich afzetten tegen de elite, die ze associëren met femininiteit: zachtaardigheid, gevoeligheid et cetera. Dit thema is ook overgenomen in het moderne psychologisch onderzoek naar humor en de productie van masculiniteit.

Samengevat wijzen deze denkers eigenlijk in de richting van humor als een, in de woorden van James Scott, *weapon of the weak* (1987): een manier om, vanuit een precaire en onbeschermd positie, je staande te houden in een vijandige wereld, waarin je aanwezigheid wordt betwist of ronduit bedreigd wordt. Als je er zo tegen aankijkt, biedt humor dus een uitgelezen manier om verschillen in status en macht inzichtelijk te maken: essentieel dus voor de veldwerker om een samenleving beter van binnenuit te begrijpen.

Vanuit de klassieke antropologie bereikt ons een ander inzicht over humor: de *joking relation*, een geritualiseerde vorm van humor. Daar ga ik nu wat verder op in omdat het gevolgen heeft voor de antropologische veldwerkpraktijk. Allereerst een bekende definitie van dit prikkelende verschijnsel, geformuleerd door Alfred Radcliffe-Brown in diens *Structure and function in primitive society* (1952): '*A joking relation is a relation between two persons in which one is by custom permitted, and in some instances required, to tease or make fun of the other, who in turn is required to take no offence*' (p. 90).

Bij Radcliffe-Brown fungeert dit verschijnsel strikt genomen in het kader van verwantschapsrelaties, bijvoorbeeld de relatie tussen een oom van moederskant en zijn neefje in een patrilineair georganiseerde samenleving. Die neef mag van alles: spullen lenen zonder te vragen, mee-eten, beledigen, et cetera. Dat kan op het onbeschofte af zijn, en, wat essentieel is, er wordt om gelachen; ja, soms wordt

dat zelfs verwacht van de omstanders. Het is de 'haat-liefderelatie', want respect is geen automatisme van de familieband; immers, de oom en de neef behoren in dit geval niet tot dezelfde familie of clan.

De antropoloog als nar

Die beschrijving roept al gauw het beeld op van een nar zoals die bijvoorbeeld fungeerde aan de Europese, feodale hoven, maar ook elders in de wereld. Wikipedia zegt daarover: 'iemand die bewust spot en daarmee politieke invloed heeft; of iemand die door afwijkende geestelijke of lichamelijke eigenschappen onbewust de spotlust opwekt' ([https://nl.wikipedia.org/wiki/Nar_\(persoon\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Nar_(persoon))), geraadpleegd 9 oktober 2015). We denken in de moderne tijd (en zeker in het katholieke deel van ons land) daarbij al gauw aan de narren die je met carnaval ziet. Maar de vergelijking heeft een diepere betekenis voor antropologisch veldwerk.

Het beeld van de antropoloog als nar vindt inspiratie in een dramaturgisch model van veldwerk als een theater. Zeer belangrijk daarin is de vaststelling dat individuen een rol spelen, maar dat ze daarover maar beperkt controle hebben. Veldwerkers krijgen vaak, of ze dat nu willen of niet, de rol van nar toebedeeld. Dat heeft alles te maken met het feit dat de veldwerker 'van buiten' komt, maar zich toch (soms zeer tegen de zin van de lokale bevolking) vertrouwd wil maken met hun samenleving. Dat is natuurlijk best een vreemde zaak en om dat symbolisch gesproken op te lossen worden aan de veldwerker nar-achtige eigenschappen toebedeeld: vooral hard om lachen, het is een amusante figuur, maar niet werkelijk bedreigend. Dat maakt het voor een samenleving mogelijk om de relatie met deze persoon in goede banen te leiden en, wie weet, uiteindelijk te normaliseren. In een notendop: het vreemde gewoon maken door bepaalde eigenschappen ervan komisch uit te vergroten. De antropologische narrenrol nader beschouwd, ziet er als volgt uit:

(1) Een nar is een overgangs- of drempelpersoon – 'liminal' in het vocabulaire van de antropoloog. Een schijnbaar onbelangrijke, want positie-loze figuur naar de maatstaven van lokale ideeën over status en prestige, die soms echter verrassend veel te zeggen heeft over de samenleving. Narren zijn dus marginale figuren; je herkent hier zonder meer de figuur van de outsider in, scherp geobserveerd door Howard Becker in diens *Outsiders: Studies in the sociology of deviance* (1963): personen met een lage sociale positie of status. Centraal in het theater van het veldwerk is dat narren altijd alleen zijn; het is de enige figuur die solo opereert. Een vergelijking met de veldwerker ligt voor de hand. Ook deze is in de regel alleen, moeilijk te passen in een lokale sociale hiërarchie, en valt alleen al daarom zonder meer op. Dat merkte ik zelf vaak tijdens veldwerk rond het Victoriameer in Oeganda. Er was vaak een lacherige sfeer als ik vragen aan de vissers aldaar stelde, maar die verdween subiet toen eerst mijn partner Tessel, en later onze dochter Mijnke meekwam: ineens bleek ik toch een 'echt' persoon te zijn, dat wil zeggen deel van een groter sociaal verband.

(2) Narren hebben een bijzondere relatie met taboes: het gaat vaak om figuren die ongepaste opmerkingen mogen maken omdat ze betrekkelijke outsiders zijn. En daarmee kan en mag deze een samenleving een spiegel voorhouden. Hardop zeggen wat iedereen wel weet maar wat niet gezegd mag worden: de keizer heeft geen kleren aan. In de Italiaanse *Commedia dell'arte*, bijvoorbeeld, spreekt de nar geregeld het publiek toe (hij doorbreekt bewust het 'vierde scherm') en maakt daarbij ridiculiserende opmerkingen over belangrijke figuren in het stuk. Uit eigen veldwerk herinner ik me het hysterisch gelach als ik jonge vissersmannen suggereerde dat ze ooit weleens een *mugagga*, een grote, rijke visondernemer, zouden worden. Dat is iets waarvan iedereen weet dat het een onmogelijke zaak is, omdat dit grotendeels een toegeschreven status betreft: succesvolle ondernemers zijn vaak de zoons of dochters van de lokale elite. Daarover wordt zelden gesproken en al helemaal niet door de betrokkenen zelf, en dat wel doen had dus een komisch effect.

(3) Een nar is ook iemand die in gedrag of lichamelijke postuur afwijkt op een manier die spotlust opwekt. Narren worden daarom vaak afgebeeld met een lichamenlijk gebrek: een bochel of kromme neus; en soms torenen ze huizenhoog boven de andere mensen uit. Informanten lossen het gevoel van ongemak op dat de gedurige aanwezigheid van een nieuwsgierige vreemdeling veroorzaakt, door grapjes te gaan maken; de nar roept, zoals de omschrijving in het begin al suggereert, door het dramatische anders-zijn spotlust op. En de nar zorgt daarmee voor reuring, zeker in samenlevingen waarin anders niet zoveel te beleven valt. Weer een voorbeeld uit eigen veldwerk, ditmaal in West-Afrika. Op automarkten in Cotonou waren de Afrikaanse handelaren na enkele maanden inmiddels aardig gewend aan mijn aanwezigheid. Vervolgens kreeg ik bezoek van een goede vriend, Jeroen, die een oppervlakkige fysieke gelijkenis met mij vertoont: lang, blank en kaal. De overheersende reactie was er een van volstreekte verbazing: 'Eerst hadden we er eentje, en nu zijn er zomaar twee van!' Het duurde even voordat het stof weer was gaan liggen en Jeroen kon gaan doen waarvoor hij was gekomen: prachtige foto's maken van de wereld van de autohandel.

Conclusie

Twee opmerkingen tot besluit. Allereerst zouden we onze studenten best wat beter mogen voorbereiden op deze narrenrol. Antropologen praten tegenwoordig graag over *interlocutors* om te duiden dat ze op basis van gelijkwaardigheid de leefwereld van anderen willen begrijpen. Maar dat antropologen in het veld soms keihard worden uitgelachen – of toch op z'n minst het dankbare onderwerp van spot zijn; dat ze onbedoeld een komisch effect hebben terwijl ze juist zo oprecht geïnteresseerd zijn – is een thema waaraan teksten over veldwerk niet zo veel aandacht besteden. Niet zo gek, want het staat op gespannen voet met de naturalistische ambitie die veel antropologen koesteren. Velen bekeren zich immers, al dan niet expliciet, graag tot het idee van de *glass presence*: alsof ze er niet zouden zijn of er niet toe zouden doen. Wat de antropoloog moet doen als dat jammerlijk (of komisch) faalt, blijft vaak in het midden hangen.

Verder gaan de scherpe kantjes van de narrenrol er mettertijd vanaf. Na enige tijd worden antropologen in het veld met gepaste onverschilligheid tegemoet getreden. Er ontstaat een situatie van gedogen, soms zelfs van incorporatie: de antropoloog als *nobody*, te vergelijken met butlers en obers bij banketten. Pas dan kan het eigenlijke observeren echt beginnen. Maar door de gecombineerde mantra's van *new public management* en *big data* staat etnografische diepte, de culturele *selling point* van de antropoloog, op het ogenblik sterk onder druk. Uitgebreid veldwerk begint een luxe te worden die voor nog maar weinigen weggelegd is, en daarmee holt de discipline langzamerhand uit. Groot gevaar is dan ook dat antropologie de nar wordt van de sociale wetenschappen – een komische discipline, goed in het opdissen van allerlei exotische feitjes, leuk voor de borreltafel, maar zonder werkelijke wetenschappelijke punch of relevantie. De antropoloog als wetenschappelijk verzetje: het is een beeld waar je narrig van zou worden.

Noot

- 1 Een eerdere versie van dit essay werd als lezing uitgesproken op het symposium 'Antropologie en humor', 30 oktober 2016, Radboud Universiteit Nijmegen. De auteur dankt dr. Jens Andersson, prof. dr. Henk Driessen en dr. Geert de Vries voor commentaren en suggesties.

Literatuur

- Barley, N. (1987). *De onnozele antropoloog: Notities uit een lemen hut*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Freud, S. (1930/2004). *Civilization and its discontents*. London: Penguin (origineel: *Das Unbehagen in der Kultur*, 1930).
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Radcliffe-Brown, A. (1952). *Structure and function in primitive society*. New York: The Free Press.
- Scott, J. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. Yale: Yale University Press.
- Willis, P. (1981). *Learning how to labour: How working class kids get working class jobs*. Colombia: Columbia University Press.
- Zwier, G.-J. (1989). *Antropologen te velde: De schok van de veldwerker*. Baarn: De Prom.